

Risk Society: Towards a New Modernity

Ulrich Beck (1992) Çev. Mark Ritter. London: Sage. 260 sayfa.

Halil Nalçaoğlu

Kendi sınırlarına dayanan Türkiye modernleşmesi farklı türlerden dışsal etkilerle yeni arayışlara giriyor, kendine dair yeni kavramlar, karşıtlıklar ve imgeler yaratıyor. Çok değil, bundan on-onbeş yıl önce siyasi ve toplumsal jargonda pek yeri olmayan, olsa bile kimsenin kulak asmadığı kimi nosyonlar bugün sıklıkla iştirah oldu. "Bölgesel güç," "sivil toplum," "kültürel çeşitlilik" ya da "çokkültürlülük" bunlardan yalnızca birkaçı. Bu kavram ve imgeler silsilesinin en önemli özelliği, belki de "bu coğrafyaya" özgü bir nitelik olarak, bize tutarlı bir bütünlük, önceden kestirilebilir bir hareket istikameti, kısaca bir öngörülebilirlik sunmaması. Türkiye kendisini bir gün bölgesel güç, dünyanın en büyük onaltı ekonomisinden biri, Avrupa nezdinde sözü dinlenen bir siyasi varlık olarak algılamak, ertesi gün ulus-aşırı güçlerin oyuncağı devlet, krizin eşliğinde bir ekonomi, Avrupa'nın kendi kulübüne almak için onyıllardır kapılarda sü-ründürdüğü bir ülke gibi algılayabiliyor. Aslında bu tutarsızlığa alıştığımızı bile söyleyebiliriz. Türkiye'de ileriye görme eksikliğinin gündelik gerçekliğin bir parçası olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Öte yandan, bu miyop muğlaklığın gelip dayandığı belli sınırlar da var. Söz gelimi Türkiye, Avrupa Birliği'ne adaylığı tescillendikten sonra kendisine sunulan "yol haritasını" izlemek zorunda kalacak, tabii eğer Avrupa Birliği'ne üyelik ideali toplumun geniş kesimlerinde ve yöneticiler nezdinde meşruluğunu bugünkü gücüyle korumaya devam ederse. Türkiye'ye sunulan "yol haritası"nın en önemli özelliği, kuşkusuz, toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda muğlaklığa yer bırakmayacak uğraklar içermesi.

Muğlaklığın imkânsız ve hatta çok tehlikeli olduğu bir başka "yol haritası" doğal—ama gene dışsal—güçler tarafından Türkiye'nin gündemine girdi. Türkiye, kendisini ansızın içinde bulduğu *deprem gerçeğiyle*, biçimi ne olursa olsun, mutlaka "muğlak-olmayan" bir modelle yüzleşmek zorunda kalacak. Diğer bir deyişle, özellikle deprem konusunda potansiyel riski rasyonelize eden ve bu rasyonelizasyon rehberliğinde kesinlikle muğlak-olmayan bir sistem—bir dizi "tedbir" değil—oluşturma yoluna gitmek zorunda kalacak. Türkiye'nin risk kavramını pek içselleştiremediğini görüyoruz. Risk, Türkiye'de hâlâ ya teknik/mühendislik terimleri içinde, tikel gerçeklere referansla tanımlanıyor (falanca nükleer santralin olası risk senaryolarına karşı korunması gibi) ya da gündelik deneyimlerde *başta gelmedikçe* hiçbir gerçeklik boyutu taşımayan tehlikelere karşılık geliyor ("AIDS bize dokunmaz" sözünde olduğu gibi). Oysa risk, kimilerine göre dünyada modernleşmenin içine girdiği aşamada toplumsalın kurucu ögesi olarak tartışılıyor. Kanımca Ulrich Beck'in 1986 yılında yayımladığı ve 1992 yılında İngilizceye tercüme edilen *Risk Society (Risk Toplumu)* adlı kitabı bu tartışmanın en önemli, deyim yerindeyse "paradigmatik" başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kırıldı kırılacak diye beklediğimiz bir fay hattının üzerinde yaşayan Türkiye'de bu kitabın yeniden okunmasının ve Türkçe'ye tercüme edilmesinin tam zamanı olduğunu düşünüyorum.

Beck *Risk Toplumu'*nda risk kavramına konu teşkil etmesi bakımından doğal afetlere marjinal bir yer ayırıyor. Beck'i asıl ilgilendiren, modernleşmenin motoru sayılan sanayi teknolojisinin olumsuz küresel etkileri, insanlar ve doğal çevre üzerinde yol açtığı ve açması olası fiziki zararlar. Ancak risk kavramının asıl önemi toplumu tanımlayan temel dinamikler açısından belirleyici bir konuma yerleştirilmiş olmasında yatıyor. Beck, Batı modernleşmesinin geldiği son aşamayı adlandırmak için kullanıyor risk kavramını. Beck'e gö-

re içinde bulunulan durum, modern-öncesi ve basit modernlik'ten farklı olarak düşünümsel modernliktir ve bu periyodun tanımlayıcı kavramı "risk toplumu"dur. Düşünümsellik (*reflexivity*) çağdaş toplumsal kuram okurları için Anthony Giddens'tan hatırlayacakları bir kavram. Özetle, bireyselleşmenin yüksek bir aşamasında, varolan toplumsal yapılara görece özgürlük kazanan toplumsal aktörlerin yapılarla girdikleri ilişkinin tek yönlü belirlenme ve boyun eğme modalitesinden çıkıp yapı-eylem diyalektiğinin karşılıklı kurulma mantığının ayırına varmaları olarak anlaşılabilir *düşünümsellik*, Beck'in çerçevesinde olumsuzlukların içinden doğan bir fırsat olarak algılanıyor. "Fırsat," bireylerin dayatılan toplumsal, bilimsel ve teknolojik yapıları (genelde araçsal rasyoneliteni) sorgulamaları, "olumsuzluk" ise çağdaş sanayileşmiş toplumlarının modernlikle birlikte bireylere sunduğu genel risk olarak saptanabilir.

Beck'e göre anılan toplumlarda risk artık tikel terimlerle algılanması, anlaşılması ve çözüm üretilemesi mümkün olmayan son derece yaygın küresel tehditleri içeriyor. Sınıfsal yapı ile ilişkili olmakla birlikte her tür toplumsal katmanlaşmayı diklemesine kesen ve ulusal sınırlarla bağlantılı olmayan risk, bu anlamıyla tanımlayıcı bir nitelik kazanıyor. Küresel tehditlerin tanımladığı toplum bir önceki aşama olan sınıfsal toplumunun temel iktisadi mantığından, yani, kıt kaynakların dağıtımından çok farklı bir mantık tarafından güdüleniyor. Beck'e göre artık dağıtım sorunsalı mal ve hizmetlerle değil riskle ilgilidir. Risk dağılımının belirlediği toplumda toplumsal aktörlerin niteliği de değişiyor: toplumsal eylemin faili kaynakların eşitsiz dağılımından şikâyet eden toplumsal sınıflar değil, bireylerdir. Eşitlik ideali de bu sürece paralel olarak yerini güvenlik idealine bırakmıştır. Bu analizde en dikkat çekici nokta modernliğin içine girdiği bu yeni aşama irdelenirken Beck'in "ilk" ya da "basit" modernlik adını verdiği aşama ile ilgili olarak da mevcut kavramsallaştırmaları sor-

gulayıcı bir tavır alması. Risk Toplumu'ndan beş yıl sonra yayımladığı ve 1998'de İngilizceye tercüme edilen *Düşmansız Demokrasi (Democracy Without Enemies)* başlıklı derlemesinde "Yanıt sosyoloji. Peki ama soru ne?" (19) diye sorarak, modernlik ile ilgili mevcut kavramsallaştırmaları şaibe altında bırakıyor.

*Risk Toplumu'*nun ikinci kısmında ("Toplumsal Eşitsizliğin Bireyselleşmesi: Yaşam Biçimleri ve Geleneğin Yitişi") yer alan 3, 4, 5 ve 6. Bölümler sosyolojinin "klasik" konularına farklı bir bakış içeriyor. Sınıfsal ilişkiler, tabakalaşma, aile, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet statüleri, iş yaşamı, çalışma ve sınıf aidiyetleri gibi konular Beck'in perspektifinde yalnızca temel bir takım dönüşümler geçirmeleriyle değil (kısaca düşünümsel bir modaliteye geçmeleri diyebiliriz), mevcut (klasik Marksist veya yapısal-işlevselci) sosyolojik kuram içinde değerlendirilişleri açısından da sorgulanıyor. Örneğin sınıfsal yapılar bağlamında, çağdaş Batı toplumu bir "sınıf toplumu" olma yapısını sürdürürken bireyselleşmenin etkisiyle toplumsal sınıfların üyelerinin ait oldukları sınıflarla ilişkileri önemli deformasyonlara uğramıştır. Klasik sosyolojik değişkenlere (emek pazarı, ücretli işçilik, sınıfsal hiyerarşiler, sermaye yapısı vs.) dayanarak baktığımızda sınıf toplumu olduğu yerde durmaktadır. Öte yandan deneyimler ya da yaşam-dünyası gerçekliği bağlamında sınıf aidiyetinde bir çözülmeye söz etmek mümkün görünmektedir. Aynı şey aile yapısı için de söylenebilir. Yirminci yüzyılın sonuna yaklaşırken Alman "aile sosyologları," yapısal-işlevselci perspektifin de teyid edeceği gibi, çekirdek aile formunun korunduğunu söyleyeceklerdir. Ancak, yüksek boşanma oranları, ebeveynlerden biri ve çocuğun/çocukların oluşturduğu aile tipi, çokeşlilik gibi görüngüler, ve hepsinden önemlisi, çekirdek ailenin artık "sevgi ve muhabbete dayalı bireyciliğin" birarada tuttuğu birim olmaktan çıkarak bireyselleşmiş ve özgürleşmiş bireylerin bu yapının dışında, kendi belirledikleri bir evrenin

merkezinde yer alarak geliştirdikleri aidiyet biçimi modern toplumun bu yapısı hakkında da soru işaretleri oluşturmaktadır. Beck *Düşmansız Demokrasi*'de bu tezini çarpıcı bir biçimde özetliyor: "Bana çekirdek aile Almanya'da neden bu kadar sabit diye sorarsanız (...) size işin sırrını açıklayabilirim: çünkü aile sosyolojisi onu sorgulama konusunda çok sadıktır! Çünkü ne toplumsal istatistiklerde ne de sosyolojik olarak merkezinde çekirdek aile olmayan bir tipoloji bulamazsınız" (22). Artık erkekler doğallıkla baba, babalar doğallıkla eve ekmek getiren tek kişi, eve ekmek getiren kişi doğallıkla koca olmaktan çıkmıştır.

Özetlemek gerekirse, feodal ve endüstriyel toplumsal yapıların bir hibrit formu olan basit modern toplum geleneği rasyonelleştirmekteydi. Bu anlamda, örneğin, toplumsal cinsiyet rolleri hiç de "modern" olmamalarına rağmen çekirdek aile yapısı içinde ve kamusal alan-özel alan ayrımı sayesinde rasyonelleştirilerek muhafaza ediliyorlardı. Beck'in bahsettiği dönüşümle ortaya çıkan düşününsel modernlikte ise söz konusu olan, "rasyonelleşmenin rasyonelleşmesi," diğer bir deyişle modern içinde gelenekselleşen yapıların tasfiyesidir. Altını kalın bir çizgiyle çizerek belirtmekte yarar var: bu dönüşüm modernleşmenin bir yenilgisi değil başarısıdır. Önemle vurgulanması gereken bir diğer konu, "düşününsel (*reflexive*) modernlik" kavramının içinde barındırdığı "refleks" kelimesinde odaklanıyor. Refleks, mevcut yapıların bireyler tarafından sorgulanmasının "yarı-bilinçli" ya da "tepkisel" bir boyut taşıdığını bunun arkasında ise, yine Giddens okurlarının yakından tanıyacıkları "niyetlenilmemiş sonuçlar" (*unintended consequences*) nosyonu bulunduğunu söylemeliyiz. Bireysel refleks, bu anlamda, modernleşmenin (Giddens'ta olduğu gibi *eylem* değil) niyetlenilmemiş sonuçlarıyla başat stratejisi olarak okunabilir.

Tüm bunlar Türkiye için ne anlam taşıyor? *Risk Toplumu*'nun yayımlandığı tarihlerde küresel dünyaya eklemenebilmek için ilk

hamlelerini yapan Türkiye için ilginç bir durum söz konusu. Türkiye (ve Türkiye gibi ülkeler) bir yandan sanayileşerek ve sanayinin küresel etkilerinden (özetle riskten) diğer tüm ülkeler gibi "eşit pay" alırken, diğer yandan düşününsel bir toplum olmaktan başka noktalarda bulunuyor. Buna ek olarak, sanayileşmeye görece geç başlayan bir ülke olarak Türkiye henüz arzu edilen refah seviyesini yakalayamamanın getirdiği tercihlere zorlandığından, zenginlik-risk ikilemini politik rasyonelitenin dayatmalarıyla karşılamak zorunda kalıyor. Diğer bir deyişle, Beck'in kuramının önemli noktalarından biri olan bilimsel rasyonalite-toplumsal rasyonalite kopuşu Türkiye'de yaşanmıyor. Bu kopuş, güçlü devlet geleneğinin de etkisiyle, çoğu kere politik iradenin müdahalesi sonucu gerçekleşemiyor.

Bu saptamalar bizi Beck'in analizinin belki de en zayıf noktasına getiriyor. Beck, risk dağılımının sınıfsal çizgilerde ilerlediğini, yani riskin de tıpkı zenginlik gibi sınıfsal bir olgu olduğunu söylerken, dünya kapitalizminin geldiği son aşamada sanayice az gelişmiş, "Üçüncü Dünya" ülkelerinin risk bağlamında da proleterliğinden söz ediyor. Beck'e göre aşırı fakirlik aşırı riski çekiyor (41). Diğer bir deyişle, çevre kirletme katsayısı en yüksek sanayiler ve bu tip sanayilerin atıkları risk bilinci gelişmemiş ülkelere transfer edilerek Bhopal (Hindistan), Villa Parisi (Brezilya) ve benzeri felaketlerin doğmasına yol açılıyor. Kirli sanayilerin merkez ülkeler tarafından çevre ülkelere kaydırılması kirlenme sorununu birinci tip ülkeler için çözüyor. Çevre ülkelerinde bol ve denetimsiz kullanılan DDT gibi kimyasalların kalıcı küresel etkileri bir yana, kirlilik uluslararası gıda zinciri olarak adlandırılan yoldan meyve, kakao taneleri ve çay yaprakları olarak merkez ülkelere geri dönüyor ("Bumerang etkisi"). Uluslararası eşitsizliklerin iktisadî boyutuna ilişkin kuramsal açıklamalar sömürgecilik kadar eskidir diyebiliriz. Zenginlik ve riskin ters orantılı olduğunu söyleyen Beck'in yaklaşımı bu noktada

dikkatleri "Üçüncü Dünya"ya çekmesi son derece önemli. Öte yandan, öteki ülkelerin iktisadî sömürsünün sömürge/bağımlı ülkelerin merkez ülkelerle girdikleri ilişki sonucu ortaya çıkan özgül yapıların kültürel, politik ve psikolojik boyutları içerdiğini de unutmamak gerekiyor. Unutulmaması gereken bir diğer konu ise maddî mübadele (iktisadî sömür) gibi, politik ve simgesel mübadelenin küreselleşme olgusuna açık ve hatta çok daha yatkın olduğudur. Böyle bakıldığında farklı kültürlerin risk ve güvensizlik gibi konulara farklı ve özgül tepkiler verecekleri, bu tepkilerin de küresel risk dağılımı bağlamında irdelemesi ve anlaşılması gereken bir olgu olduğu düşünülebilir. Eğer bir paradigma atlama-sından söz edeceksek, ki Beck bu konuda oldukça ısrarlı görünüyor, sanayileşmemiş ya da sanayileşmede geri kalmış ülkelerin konumunu merkez-çevre mantığına sadık kalarak açıklamak en azından çelişkili bir tavır olacaktır.

Risk Toplumu Almanya'da yayımlandığı 1986 yılını takip eden beş yıl içinde 60,000 kopya satmış. Tek başına bu rakam bile teknik-bilimsel rasyonelitenin bilgi üzerindeki hegemonyasının kırıldığını gösteriyor sanırım. Almanya'da alternatif bilgi türlerine 1986 yılında olan bu rağbetin iyi değerlendirilmesi gerekiyor. Türkiye'de gelişen rasyonellik türlerinin araştırılması bu açıdan çok önemli. Risk Toplumu içeriğinin dışında bu yönden de, ve mutlaka eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmeli diye düşünüyorum, ve Risk Toplumu'nun en az yakın zaman içinde dilimize kazandırılan *Siyasallığın İcadı* kadar önemli bir kitap olduğunu vurgulamak istiyorum.

Kaynakça

- Beck, Ulrich (1998). *Democracy Without Enemies*. Çev. Mark Ritter. Cambridge, UK: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1999). *Siyasallığın İcadı*. Çev. Nihat Ülner. İstanbul: İletişim.
- Douglas, Mary (1992). *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. New York and London: Routledge.

Siyasallığın İcadı

Ulrich Beck (1999). Çev. Nihat Ülner. İstanbul: İletişim. 272 sayfa.

Halil Nalçaoğlu

"Karamsarlıktan bitkin düşen" bir sosyolog hepimizi kuşkuculuğa davet ediyor (31-32). Nihat Ülner'in başarılı çevirisi ile türkçeleştirilen *Siyasallığın İcadı* (*Die Erfindung des Politischen*), modernleşmenin niyetlenilmemiş sonuçları olarak tarif edilen küresel tehdidin ortaya çıkardığı düşününsel ortamın yeni bir siyasallık çerçevesinde araladığı naif umut kapılarına dair bir kitap. Nasıl her kitap içinde doğduğu toplumsallığı kaçınılmaz olarak yansıtıyorsa, okurun da kendi toplumsallığı okumanın "satır aralarına" sızıyor. Bu anlamda *Siyasallığın İcadı* Türk okura sunulan -bilmediğim kadarıyla- ilk Beck tercümesi olarak özel bir konum işgal ediyor. Karamsarlıkla karışık kuşkuculuk önermenin yan anlamları Türk (aydın) okurunun elinde ilginç bir "yorumlayıcı topluluk" faaliyeti olarak kayıtlara geçirilebilir diye düşünüyorum. Toplumsalın her alanında sinizmin kitabını yazan bizler bu öneriden ne sonuçlar çıkarabiliriz? Öyle görünüyor ki bu kitabı da, tıpkı *Risk Toplumu* gibi, bir Alman sosyoloğunun küresel yolculuğa çıkmış düşünceleri olarak, yani *Siyasallığın İcadı*'nı da "bizler için ne söylüyor?" sorusunu hep akılda tutarak okumak yararlı olacaktır. En azından bu fikir bile risk toplumunun siyasal kuramı olarak anlaşılması gereken *Siyasallığın İcadı*'nı her an yeni bir siyasallık peşinde koşan Türkiye düşünsel hayatı için gerekli bir katkı olarak yeniden-biçimliyor.

Beck, kitabın hemen başlarında kuramının üzerinde durduğu temel bir "teşhis"ten söz ediyor. Buna göre, "sınai modernleşme sınai modernleşmeyi yiyip bitirmektedir" (15). Ne var ki bu yiyip bitiriş bildik "kapitalizmin